כיתה י' | תנ"ך | שיעור 3 מתוך 11 | 45 דק' | בראשית ד, א-טז

ממלכתי: סיפורי בראשית (פרקים א-יא ותולדות האבות) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי והשוואה לספרות המזרח הקדום); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.

קין והבל: "השומר אחי אנכי?"

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יתארו את מהלך הסיפור: המנחות, הקנאה, אזהרת ה', הרצח והעונש (ד, א-טז)
- התלמידים ינתחו את אזהרת ה' לקין (ד, ו-ז) ואת הפער ("הפסוק החסר") בפסוק ח, בעזרת רש"י ואבן עזרא
- התלמידים ידונו באחריות לאח ולזולת בעקבות "הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי" (ד, ט)

❓ השאלה הגדולה של השיעור

האם קין היה יכול לעצור? ומה פירוש להיות "שומר" לאחיך?

ה' אומר לקין: "וְאַתָּה, תִּמְשָׁל־בּוֹ" (ד, ז); קין עונה אחרי הרצח: "הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי" (ד, ט).

🧪 פתיחה

על הלוח: "אני לא אחראי למה שקורה לו". שואלים: מתי המשפט הזה נכון, ומתי הוא תירוץ? אחרי דיון קצר: הניסוח הראשון של המשפט הזה בתורה נמצא בפרק ד.

📖 הסבר למורה

קין "עֹבֵד אֲדָמָה" והבל "רֹעֵה צֹאן" (ד, ב). קין מביא "מִפְּרִי הָאֲדָמָה", והבל "מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ, וּמֵחֶלְבֵהֶן" (ד, ג-ד). הכתוב לא מסביר למה "וַיִּשַׁע ה', אֶל־הֶבֶל וְאֶל־מִנְחָתוֹ"; הפרשנים מדייקים בהבדל בין "מפרי" לבין "מבכורות... ומחלבהן" (המובחר).

אזהרת ה' (ד, ו-ז) היא לב הסיפור: החטא מתואר כחיה רובצת בפתח, "לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ", ולצדה הבטחה "וְאַתָּה, תִּמְשָׁל־בּוֹ": הבחירה בידי האדם. **פסוק ח** שבור: "וַיֹּאמֶר קַיִן, אֶל־הֶבֶל אָחִיו", ואין תוכן לדברים. הפער מזמין פרשנות (ראו בהמשך). המילה "אָחִיו" חוזרת שוב ושוב (ד, ב, ח, ט, י, יא) ומדגישה את חומרת המעשה.

שאלת ה' "אֵי הֶבֶל אָחִיךָ" מהדהדת את "אַיֶּכָּה" (ג, ט), אבל קין משקר ומתחמק. העונש: "נָע וָנָד, תִּהְיֶה בָאָרֶץ" (ד, יב), וה' שם לקין אות כדי שלא יהרגוהו (ד, טו). את קריאת קין "גָּדוֹל עֲוֹנִי, מִנְּשֹׂא" (ד, יג) אפשר לקרוא כתלונה על העונש או כהודאה.

📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

בראשית פרק ד, פסוקים א-טז

(א) וְהָאָדָם, יָדַע אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ; וַתַּהַר, וַתֵּלֶד אֶת־קַיִן, וַתֹּאמֶר, קָנִיתִי אִישׁ אֶת־ה׳.

(ב) וַתֹּסֶף לָלֶדֶת, אֶת־אָחִיו אֶת־הָבֶל; וַיְהִי־הֶבֶל, רֹעֵה צֹאן, וְקַיִן, הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה.

(ג) וַיְהִי, מִקֵּץ יָמִים; וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה, מִנְחָה – לַיהוָה.

(ד) וְהֶבֶל הֵבִיא גַם־הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ, וּמֵחֶלְבֵהֶן; וַיִּשַׁע ה׳, אֶל־הֶבֶל וְאֶל־מִנְחָתוֹ.

(ה) וְאֶל־קַיִן וְאֶל־מִנְחָתוֹ, לֹא שָׁעָה; וַיִּחַר לְקַיִן מְאֹד, וַיִּפְּלוּ פָּנָיו.

(ו) וַיֹּאמֶר ה׳, אֶל־קָיִן: לָמָּה חָרָה לָךְ, וְלָמָּה נָפְלוּ פָנֶיךָ.

(ז) הֲלוֹא אִם־תֵּיטִיב, שְׂאֵת, וְאִם לֹא תֵיטִיב, לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ; וְאֵלֶיךָ, תְּשׁוּקָתוֹ, וְאַתָּה, תִּמְשָׁל־בּוֹ.

(ח) וַיֹּאמֶר קַיִן, אֶל־הֶבֶל אָחִיו; וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה, וַיָּקָם קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ.

(ט) וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל־קַיִן, אֵי הֶבֶל אָחִיךָ; וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי, הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי.

(י) וַיֹּאמֶר, מֶה עָשִׂיתָ; קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ, צֹעֲקִים אֵלַי מִן־הָאֲדָמָה.

(יא) וְעַתָּה, אָרוּר אָתָּה, מִן־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת־פִּיהָ, לָקַחַת אֶת־דְּמֵי אָחִיךָ מִיָּדֶךָ.

(יב) כִּי תַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה, לֹא־תֹסֵף תֵּת־כֹּחָהּ לָךְ; נָע וָנָד, תִּהְיֶה בָאָרֶץ.

(יג) וַיֹּאמֶר קַיִן, אֶל־ה׳: גָּדוֹל עֲוֹנִי, מִנְּשֹׂא.

(יד) הֵן גֵּרַשְׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם, מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, וּמִפָּנֶיךָ, אֶסָּתֵר; וְהָיִיתִי נָע וָנָד, בָּאָרֶץ, וְהָיָה כָּל־מֹצְאִי, יַהַרְגֵנִי.

(טו) וַיֹּאמֶר לוֹ ה׳, לָכֵן כָּל־הֹרֵג קַיִן, שִׁבְעָתַיִם, יֻקָּם; וַיָּשֶׂם ה׳ לְקַיִן אוֹת, לְבִלְתִּי הַכּוֹת־אֹתוֹ כָּל־מֹצְאוֹ.

(טז) וַיֵּצֵא קַיִן, מִלִּפְנֵי ה׳; וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ־נוֹד, קִדְמַת־עֵדֶן.

שם ה׳ מובא בכתיב ה׳. הפסוקים המלאים בקישורים למטה.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בפסוק, ובצד השני פירוש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהפסוק.

📜 **כתוב:** "וַיֹּאמֶר קַיִן, אֶל־הֶבֶל אָחִיו" (בראשית ד, ח)

💭 **מפרשים:** רש"י: "נִכְנַס עִמּוֹ בְּדִבְרֵי רִיב וּמַצָּה לְהִתְעוֹלֵל עָלָיו לְהָרְגוֹ". אבן עזרא: "הקרוב אלי שאמר לו כל התוכחות שהוכיחו השם". שתי קריאות לפער: ריב, או דווקא מסירת דברי ה'.

📜 **כתוב:** "קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ" (בראשית ד, י)

💭 **מפרשים:** רש"י: "דָּמוֹ וְדַם זַרְעִיּוֹתָיו"; לשון הרבים "דְּמֵי" מתפרשת כדם הדורות שלא נולדו.

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: תנ"ך (או דף הפסוקים מהעמוד הזה), מצגת, דף עבודה, לוח

1. פתיחה: "אני לא אחראי" (4 דקות)
2. קריאה בקול: ד, א-ח, וסימון המילה "אח" (8 דקות)
3. ניתוח האזהרה (ו-ז): ציור החטא כחיה רובצת (8 דקות)
4. הפסוק החסר (ח): התלמידים כותבים מה אמר קין, ומשווים לרש"י ולאבן עזרא (10 דקות)
5. ד, ט-טז: שאלת ה', תשובת קין והעונש; השוואה ל"אַיֶּכָּה" (10 דקות)
6. דיון ערכי וכרטיס יציאה (5 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. מה הביא כל אחד מהאחים, ואיך הגיב ה' (ד, ג-ה)?
2. מה היה העונש של קין, ומה עשה ה' כדי להגן עליו (ד, יב-טו)?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. מה ההבדל בין פירוש רש"י לפירוש אבן עזרא לפסוק ח? מה כל אחד מלמד על קין?
2. השוו את "אֵי הֶבֶל אָחִיךָ" ל"אַיֶּכָּה". מה דומה בתגובות, ומה שונה?

הערכה (מה דעתי?)

1. "הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי?" האם יש לנו אחריות כלפי מי שאינו בן משפחה? עד היכן?
2. האם האות שקיבל קין היא רחמים או עונש? נמקו.

🏁 סיכום השיעור

הסיפור מלמד שהקנאה אינה גורל: "וְאַתָּה, תִּמְשָׁל־בּוֹ". השאלה "אֵי הֶבֶל אָחִיךָ" ממשיכה את "אַיֶּכָּה", והתשובה הנכונה לה היא ההפך מתשובת קין: כן, אני שומר אחי.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד משלים על פתק: "מה היה קין צריך לעשות אחרי ששמע את דברי ה' בפסוק ז? משפט אחד."

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- קריאה ספרותית: הדיאלוגים, השתיקה של הבל, והשאלה "הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי".
- דיון ערכי פתוח: קנאה, אלימות, אחריות לאחר, וטיפול בכעס.
- קשר לעולם התלמידים: מתי אנחנו "שומרי אחינו"?

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- ספורנו (ד, ז) על "הֲלוֹא אִם־תֵּיטִיב": "עַצְמְךָ וְתִשְׁתַּדֵּל לִהְיוֹת גַּם אַתָּה לְרָצוֹן": ה' מזמין את קין לתקן את עצמו.
- ספורנו (ד, ט) על "אֵי הֶבֶל אָחִיךָ": ה' שואל "לְמַעַן יָשׁוּב".
- אמונה ומידות: מידת הקנאה, תשובה ("לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ") ובין אדם לחברו.

💡 הערות למורה

זהירות עם דוגמאות אישיות של קנאה בין אחים; עדיף לדבר על "אנשים" ולא על התלמידים. בחמ"ד אפשר להרחיב במשנה סנהדרין ד, ה ("דמי אחיך", מקור דברי רש"י). למתקשים: דף עם תמיכה.

📝 בדף העבודה

הבנת הסיפור, האזהרה בפסוק ז, "הפסוק החסר" עם רש"י ואבן עזרא, שאלה בסגנון בגרות ומחוון. יש גם גרסה עם תמיכה.

מקורות

- בראשית ד (מכון ממרא)
- רש"י על בראשית ד, ח (ספריא)
- אבן עזרא על בראשית ד, ח (ספריא)
- רש"י על בראשית ד, י (ספריא)

מחוון: קין והבל: "השומר אחי אנכי?"

1. קין "עֹבֵד אֲדָמָה", הבל "רֹעֵה צֹאן". קין: "מִפְּרִי הָאֲדָמָה"; הבל: "מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵהֶן". ה׳ שעה אל הבל ומנחתו, ואל קין ומנחתו לא שעה.
2. קין הביא "מִפְּרִי" (סתם), הבל הביא "מִבְּכֹרוֹת... וּמֵחֶלְבֵהֶן": הראשון והמובחר. (הכתוב עצמו לא מנמק; זו פרשנות.)
3. החטא כחיה שרובצת בפתח ומחכה לטרוף, אבל לאדם יש כוח לשלוט בה. הקנאה אינה גורל, והאחריות בידי קין.
4. כל השערה מנומקת מתקבלת. רש"י: "נכנס עמו בדברי ריב ומצה" כדי להתנפל עליו. אבן עזרא: סיפר לו את כל התוכחות שה׳ הוכיח אותו. לפי רש"י קין חיפש עילה; לפי אבן עזרא הוא שיתף, ובכל זאת רצח.
5. בשני המקרים ה׳ פותח בשאלה ונותן הזדמנות להודות. האדם מודה חלקית ומאשים; קין משקר ("לֹא יָדַעְתִּי") ומתריס ("הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי"). קין חמור יותר.
6. שבע פעמים (ב, ח ×2, ט ×2, י, יא; ספירה לפי הנוסח). החזרה מדגישה שהנרצח הוא אח, וחומרת המעשה.
7. תשובה טובה: עמדה; ראיות: פסוק ז (הייתה לו אפשרות לשלוט), פסוק ט (התחמקות מאחריות), פסוק יג (תלונה או הודאה); מסקנה. ניקוד מוצע: עמדה 3, שלוש ראיות × 4, הסבר ומסקנה 5.

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן ואבן עזרא מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה׳ מובא בכתיב ה׳. ממלכתי: סיפורי בראשית (פרקים א-יא ותולדות האבות) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי והשוואה לספרות המזרח הקדום); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.